

(ט) ואל ישעו בדברי שקר)

במדרש [שמות רבה פרשה ה' אות י"ח] איתא: מלמד שהיו בידם מגילות שהיו משתעשעין בהם משבת לשבת לומר שהקדוש ב"ה גואלן לפי שהיו נוחין בשבת אמר להן פרעה תכבד העבודה על האנשים ויעשו בה ולא ישעו גו' אלא יהיו משתעשעין ואל יהו נפישין ביום השבת עכ"ל. הנה לא מצינו בשום מקום מה היו מגילות אלו ומה עלה בסופן

ועלה בדעתי לומר, דהנה אם נדייק במזמור שיר ליום השבת [תהלים צ"ב] נראה שלא נמצא שם שום זכר ליום השבת 45, ואדרבה בסוף המזמור [פסוק ט"ז] ביאר לנו שתכלית כוונת המזמור הוא להגיד כי ישר ד' צורי [הנהו] ולא עולתה בו, וא"כ אין זו כוונת השבת. ונראה שמזמור זה היה אחד מהמגילות שהשתעשעו בהן ביום השבת במצרים, והיינו אחר שפרעה הסכים לבקשתו של משה שיתן לישראל יום מנוחה, ובחר לו משה את יום השבת, סידר משה שיתאספו בני ישראל וישתעשעו במגילותיהן, אבל אחר שבא משה לפרעה שישלח את בני ישראל גזר עליהם שיעשו עבודתם גם בשבת כדי שלא יוכלו להשתעשע במגילותיהם. [ועיין להלן בפרשת וארא [ו' פ"ט] שביארתי שאפשר מטעם זה לא שמעו אל משה מקוצר רוח [ומעבודה קשה, ועיי"ש

ואחרי העיון נראה לי דמכיון שמצינו שמזמור שיר ליום השבת משה רבינו אמרו כמש"כ רש"י במסכת בבא בתרא [דף י"ד ע"ב ד"ה ועל ידי משה]: תפלה למשה [תהלים צ'] וכל י"א מזמורים כסדרן עכ"ל, א"כ יש לומר דמזמור זה היה א' מהמגילות הדין בענין של רשע וטוב לו וצדיק ורע לו, ואימתי עמדה שאלה זו בכל תקפה, כמובן כי אחרי שראו בני ישראל בעיניהם את ענני הכבוד סביבם ובכל פעם שהיו חוטאין שהיה בא תיכף העונש אז לא היה מקום לשאלה זו, ועל כרחק בשעה שהיו בני ישראל במצרים והיו רואין בעיניהם כי צדיקים הם לעומת המצרים וסוף דבר המצרים משתעבדין בהם, ואז אדון הנביאים נזדקק לשאלה זו. ולכן לאחר שקבלו ישראל מפרעה את השבת כיום מנוחה, הנה נצייר נא לעצמנו מה היו עושים אחינו המדוכאים ביום מנוחה זה, כמובן שהיו הולכים אל הישיבה שלא פסקה מאבותינו והיו דורשים לפניהם. ונצייר נא מה היתה עיקר הדרשה, כמובן לעודד את רוחם ושלא יקשו קושיא זו של צדיק ורע לו, ולזה תיקן מרע"ה מזמור זה ליום השבת, והיינו להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות, כלומר אפילו בשעת תוקף הגלות שהוא דומה ללילה אעפ"כ עלינו לומר מה גדלו מעשיך ה' מאד ועמקו מחשבותיך, שבפרח רשעים כמו עשב ויציצו כל פעלי און היינו רק להשמידם עדי עד, והנה איביך יאבדו יתפרדו כל פעלי און, ותרם כראים קרני, ותבט עיני בשורי בקמים עלי מרעים - אז תשמענה אזני "צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה", והכונה הוא "להגיד כי ישר ד' ולא עולתה בו" 46

ולפ"ז י"ל דגם ספר איוב, דאמרין בבבא בתרא שם שמה רבינו חברו, נתחבר על דבר שאלה זו, להניח דעתם של בני ישראל בגלות מצרים שהיו מצטערים בנידון זה של צדיק ורע לו רשע וטוב לו, וא"כ כל הספר כולו הנהו מהמגילות שהיו משתעשעין בהן בשבתות 47. ואפשר שכל י"א המזמורים חברם משה בהיותו בארץ מצרים, והכין ביניהם גם שירים אחרים שתבוא הגאולה

PARSHAT SHMOT 5784

1. העמק דבר הקדמה לשמות

פתיחה לספר שמות

זה הספר נקרא בפי בעלי המדרש ספר שמות, כדאיתא בב"ר פ"ג ויהי אור נגד ספר שמות כו', וכן בהרבה מקומות. והרמב"ן סוף הספר קראו ספר הגאולה, זולת רבינו בה"ג בסוף ספרו הקדוש יקראו ספר שני, דקחשיב חמשה חומשי תורה, ספר בראשית. וחומש שני. וספר כהנים. וחומש הפקודים. ומשנה תורה. וכ"ה בסוטה דף ל"ו ב' לא כדרך שחלוקין בחומש הפקודים אלא כדרך שחלוקין בחומש שני. ושואת דרבנותינו ניתן ללמדנו בינה, שלא בחנם שינו השם בזה הספר, והיה לרבנותינו לקרוא כולם במספר חומש שני ושלישי וכו', או חומש שמות, או על הענין המסוים שבו כמו יציאת מצרים או מתן תורה, כמו שקורא ספר במדבר, ספר הפקודים, וכמש"כ במקומו הטעם. אלא בא ללמדנו דזה הספר ביחוד הוא שני לספר ראשית הבריאה כי הוא חלק שני מזה הספר, היינו בו נגמר סדר הבריאה. וכמאמרם ז"ל בראשית בשביל ישראל שנקראו ראשית, פי' תכלית העולם בכלל, הוא שיהא אומה אחת חלק ה' עמו, וזה לא נשלם עד שיצאו ישראל ממצרים ובאו לתכליתם שיהיו לצורה אחרת במה שקבלו עליהם עול תורה ומצות. ובזה נכלל גם זה התכלית שיהיו ראויים להיות לאור גוים להעמידם על ידיעת אלהי עולם, וכמו שביארנו בגוף הספר י"ב נ"א עה"פ יצאו בני ישראל על צבאותם, וכמש"כ בס' ישעיה מ"ב ו' ואצרך, היינו שנתתי לך צורה מיוחדת, ואתנך לברית עם וגו', וכמש"כ בביאור זה המקרא בהרחב דבר ס' בראשית י"ז ד'. וזהו תכלית הבריאה שנברא לכבודו ית' כמש"כ כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו וגו', כמש"כ בס' במדבר פ' שלח עה"פ ואולם חי אני וימלא כבוד ה' וגו'. נמצא דיציאת מצרים היה גמר הבריאה, או מתן תורה, כמבואר עוד ברבה בראשית בזכות התורה שנקראת ראשית, והיינו כדאיתא בעבודת כוכבים ד"ג ויהי ערב ויהי בקר יום הששי מלמד שהתנה הקדוש ברוך הוא עם מעשה בראשית אם מקבלין ישראל את התורה מוטב ואם לאו אני אחזיר אתכם לתוהו ובוהו, נמצא דמתן תורה הוא גמר הבריאה, והיינו הך דיציאת מצרים שאז היו ראויים ישראל לקבל התורה ולהשלים הבריאה ולבא בזה לתכלית יצירתם. ודעת תורה אצל עם ה' הוא כמו דעת אנושי ומדות ישרות של תורת האדם, אשר אף על גב שלא הגיע תבל ומלואה לזה השלמות עד אחר זמן רב אחר בריאת שמים וארץ, וגם כהיום יש הרבה בני אדם שלא הגיעו לזה המעלה, מכל מקום הדבר מושכל גם לאוה"ע, דרק זה היה תכלית מעלת האדם. וכך יש לנו עם ישראל להאמין דאע"ג שלא ניתנה התורה וחוקותיה עד אחר יציאת מצרים, וגם עתה יש הרבה מישראל שלא הגיעו לדעת תורה, מ"מ רק התורה היא תכלית מעלת ישראל, שנוצרו לזה, ובזה ניתנו לברית עם לאור גוים. נמצא דספר שמות הוא ספר שני להראשון, כמו שהמה ענין אחד ובו שני חלקים של ספר הבריאה. ובזה נתבאר הא דכתיב ואלה בוא"ו, וכבר עמדו ע"ז ברבה, ולדברינו בא ללמדנו על חיבור העינים והספרים זה לזה

(ט) ואל ישעו בדברי שקר)

במדרש [שמות רבה פרשה ה' אות י"ח] איתא: מלמד שהיו בידם מגילות שהיו משתעשעין בהם משבת לשבת לומר שהקדוש ב"ה גואלן לפי שהיו נוחין בשבת אמר להן פרעה תכבד העבודה על האנשים ויעשו בה ולא ישעו גו' אלא יהיו משתעשעין ואל יהו נפישין ביום השבת עכ"ל. ל. הנה לא מצינו בשום מקום מה היו מגילות אלו ומה עלה בסופן ועלה בדעתי לומר, דהנה אם נדייק במזמור שיר ליום השבת [תהלים צ"ב] נראה שלא נמצא שם שום זכר ליום השבת 45, ואדרבה בסוף המזמור [פסוק ט"ז] ביאר לנו שתכלית כוונת המזמור הוא להגיד כי ישר ד' צורי [הנהו] ולא עולתה בו, וא"כ אין זו כוונת השבת. ונראה שמזמור זה היה אחד מהמגילות שהשתעשעו בהן ביום השבת במצרים, והיינו אחר שפרעה הסכים לבקשתו של משה שיתן לישראל יום מנוחה, ובחר לו משה את יום השבת, סידר משה שיתאספו בני ישראל וישתעשעו במגילותיהן, אבל אחר שבא משה לפרעה שישלח את בני ישראל גזר עליהם שיעשו עבודתם גם בשבת כדי שלא יוכלו להשתעשע במגילותיהם. [ועיין להלן בפרשת וארא [ו' פ"ט] שביארתי שאפשר מטעם זה לא שמעו אל משה מקוצר רוח [ומעבודה קשה, ועיי"ש] ואחרי העיון נראה לי דמכיון שמצינו שמזמור שיר ליום השבת משה רבינו אמרו כמש"כ רש"י במסכת בבא בתרא [דף י"ד ע"ב ד"ה ועל ידי משה]: תפלה למשה [תהלים צ'] וכל י"א מזמורים כסדרן עכ"ל, א"כ יש לומר דמזמור זה היה א' מהמגילות הדין בענין של רשע וטוב לו וצדיק ורע לו, ואימתי עמדה שאלה זו בכל תקפה, כמובן כי אחרי שראו בני ישראל בעיניהם את ענני הכבוד סביבם ובכל פעם שהיו חוטאין שהיה בא תיכף העונש אז לא היה מקום לשאלה זו, ועל כרחק בשעה שהיו בני ישראל במצרים והיו רואין בעיניהם כי צדיקים הם לעומת המצרים וסוף דבר המצרים משתעבדין בהם, ואז אדון הנביאים נזדקק לשאלה זו. ולכן לאחר שקבלו ישראל מפרעה את השבת כיום מנוחה, הנה נצייר נא לעצמנו מה היו עושים אחינו המדוכאים ביום מנוחה זה, כמובן שהיו הולכים אל הישיבה שלא פסקה מאבותינו והיו דורשים לפניהם. ונצייר נא מה היתה עיקר הדרשה, כמובן לעודד את רוחם ושלא יקשו קושיא זו של צדיק ורע לו, ולזה תיקן מרע"ה מזמור זה ליום השבת, והיינו להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות, כלומר אפילו בשעת תוקף הגלות שהוא דומה ללילה אעפ"כ עלינו לומר מה גדלו מעשיך ה' מאד ועמקו מחשבותיך, שבפרח רשעים כמו עשב ויציצו כל פעלי און היינו רק להשמידם עדי עד, והנה איביך יאבדו יתפרדו כל פעלי און, ותרם כראים קרני, ותבט עיני בשורי בקמים עלי מרעים - אז תשמענה אזני "צדיק כתמר יפרח כארז בלבנון ישגה", והכונה הוא "להגיד כי ישר ד' ולא עולתה בו" 46 ולפ"ז י"ל דגם ספר איוב, דאמרינן בבבא בתרא שם שמשה רבינו חברו, נתחבר על דבר שאלה זו, להניח דעתם של בני ישראל בגלות מצרים שהיו מצטערים בנידון זה של צדיק ורע לו רשע וטוב לו, וא"כ כל הספר כולו הנהו מהמגילות שהיו משתעשעין בהן בשבתות 47. ואפשר שכל י"א המזמורים חברים משה בהיותו בארץ מצרים, והכין ביניהם גם שירים אחרים שתבוא הגאולה

פטירתו של יוסף הצדיק

וַיָּמָת יוֹסֵף וְכָל־אָחָיו וְכָל הַדּוֹר הַהוּא: (שמות א' ו')

הגאון ר' יצחק הוטנר עמד על כך שמיתתו של יוסף הוזכרה פעם נוספת בסוף חומש בראשית. מדוע ישנו צורך לחזור פעמים על אותו האירוע? שאלה זו מיישב הגר"י הוטנר על פי דבריו של הרמב"ן; הרמב"ן הגדיר את ספר בראשית כ"ספר האבות" ואת ספר שמות כ"ספר הבנים". היכן מקומו של יוסף בתוך חלוקה זו? מצד אחד, בגמרא בברכות (ט"ז ע"ב) מבואר ש"אין קורין אבות אלא לשלשה", ומכאן שיוסף נחשב כחלק מדור הבנים. מאידך, יוסף אינו יכול לעמוד בשורה אחת עם שאר האחים; כמו יעקב אבינו, גם יוסף זכה לעמיד שבטים: מנשה ואפרים. כמו כן, כשם ששלשת האבות תקנו כל אחד תפילה משלו - אברהם שחרית, יצחק מנחה ויעקב ערבית - כך ישנה תפילה בעלת שם דומה לזה של יוסף, הלוא היא תפילת מוסף.

בחינת "אב" של יוסף מתבטא גם בעובדה שכשאר האבות, גם יוסף היה ה"ראשון" במובן מסוים הנוגע להמשך קיומו של כלל ישראל; אברהם אבינו היה הגר הראשון, יצחק אבינו היה הראשון שנולד כיהודי ויעקב היה הראשון שכל צאצאיו נחשבים ליהודים - כאשר מעמד זה אינו תלוי במעשיהם. אמנם, עדיין קיימת דרך אחת, חלילה, להתנתק מהעם היהודי על ידי התבוללות, מאחר שהילד הולך אחר האם, ובנישואים לאישה נוכרייה הופך הדור הבא גם כן לנכרי כמו אמו. הראשון שהתנסה בניסיון זה היה יוסף, שדחה את ניסיונות הפיתוי של אשת פוטיפר - ובכך שמר על טהר זרעו. במובן הזה, יוסף היה הראשון שהראה שעם ישראל יכול להמשיך ולשרוד גם בהיותו בגולה באמצעות שמירה על קדושת המשפחה.

נמצא, שיוסף נחשב כממצע בין דרגת "אב" לדרגת "בן"; הוא החוליה המקשרת בין דור האבות לדור הבנים. מסיבה זו, הופיע מותו של יוסף בחומש בראשית, יחד עם פטירתם של האבות - אך גם בחומש שמות, להורות שהוא שייך בעצם לדור הבנים.

